Dawne zwyczaje wielkanocne Jana Stanisława Bystronia

Mariusz Pandura

Abstrakt: Przez wiele lat utrzymywał się pogląd, że najstarszą pracą etnograficzną Jana Stanisława Bystronia jest artykuł *Dawne zwyczaje wielkanocne*, opublikowany w 1905 roku w czasopiśmie „Wiedza”. Miał stanowić zapowiedź późniejszej kariery naukowej ówczesnego krakowskiego gimnazjalisty. Wskazuję, że nie tylko błędnie określono tytuł periodyku, w którym ów tekst się ukazał, ale także mylnie przypisano autorstwo Bystroniowi. Przedstawiam, w jaki sposób doszło do obu błędów. Zwracam uwagę na dwa czynniki, które wpłynęły na utrzymywanie się tej nieprawdziwej informacji.

Wyrażenia kluczowe: historia polskiej etnografii; Jan Stanisław Bystron

Od wielu lat podawana była w polskiej humanistyce informacja o istnieniu pracy etnograficznej Jana Stanisława Bystronia (1892–1964), którą miał on opublikować już w 1905 roku. We wstępie do szeroko znanego wyboru pism polihistora pod tytułem *Tematy, które mi odradzano. Pisma etnograficzne rozproszone* Ludwik Stomma przekazał ją tak:

W trzynastym roku życia publikuje Jan Stanisław swoją pierwszą rozprawę naukową *Dawne zwyczaje wielkanocne*. Cóż – zafascynowała nad wiek rozwiniętego chłopaka barwa staropolskiego rytuału, przeczytał to i owo, napisał... To się zdarza, o niczym jeszcze nie świadczy. Jeśli dodamy jednak, że kolejną pracą Bystronia jest bibliografia prac naukowych o Śląsku Cieszyńskim, sytuacja przedstawi się w jasnym świetle (Stomma, 1980b, s. 10).

W tej samej książce znajduje się *Bibliografia ważniejszych prac J. S. Bystronia*. Zestawiona również przez Stommę, podaje jako najstarszą pracę Bystronia *Dawne zwyczaje wielkanocne*, opublikowane w czasopiśmie „Wiedza” w 1905 roku na stronie 49 (Stomma, 1980a, s. 470).

Anna Kutrzeba-Pojnarowa również potwierdziła tę informację: „Pierwszy wydrukowany artykuł etnograficzny ucznia szkoły średniej Jana Bystronia, określonego jako młodszy, ukazał się jednak już w roku 1905 w wydawnictwie «Wiedza». Dotyczył dawnych zwyczajów wielkanocnych” (Kutrzeba-Pojnarowa, 1977, s. 57). Powtórzyła ją zresztą jeszcze kilka lat później: „Ale pierwsze swoje drobiazgi folklorystyczne drukuje jako Jan Bystron młodszy w 1905 i 1910 r., już po śmierci dziadka (zmarł 1898)” (Kutrzeba-Pojnarowa, 1986, s. 312).

Nie ustrzegł się od podania tej informacji także (co zaskakuje) Włodzimierz Wincłowski:

Gdy Jan S. Bystron rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym UJ, a miało to miejsce w połowie 1910 roku, „z zamiarem studiowania filozofii ścisłej i literatury polskiej”, mógł poszczycić się publikacjami z zakresu etnografii, które zamieścił w „Wiedzy” (1905) i „Ludzie” (1910), a także publicystyką na łamach młodzieżowych pism zetowskich (Winclawski, 1993, s. 8).

Przytoczył on ją także w swoim pomnikowym *Słowniku biograficznym socjologii polskiej*: „Już jako uczeń publikował drobne prace etnograficzne («Wiedza», «Zaranie Śląskie», «Lud») i teksty programowe oraz polemiczne w prasie młodzieżowej («Znicz», «Łan Młodzieży»)” (Winclawski, 2001, s. 73). Artykułu nie zacytował jednak w stanowiącej część hasła osobowego bibliografii prac Bystronia – podobnie jak drobnych tekstów opublikowanych w wymienionych powyżej czasopismach – gdyż w swoim słowniku przyjął zasadę, że w bibliografiach podmiotowych podawać miał jedynie tytuły tekstów socjologicznych, w niektórych wypadkach uzupełniając je także literaturą z dziedzin pokrewnych socjologii (Winclawski, 2001, ss. XIII, 76–78).

Informację o młodzieńczej pracy polskiego polihistora przywołał Robert Dzieścielski w swojej rozprawie, której część stanowi rozbudowany i oparty między innymi na źródłach archiwalnych biogram Bystronia: „Pierwszy wydrukowany artykuł etnograficzny trzynastoletniego ucznia szkoły średniej, J. S. Bystronia, ukazał się w roku 1905 i dotyczył zwyczajów wielkanocnych (*Dawne zwyczaje wielkanocne*)” (Dzieścielski, 2001, s. 19). Inną informację na temat początków działalności pisarskiej Bystronia podał Wiesław Bieńkowski w biogramie opublikowanym w pierwszym tomie *Etnografów i ludoznawców polskich*. Wskazał tam, że przyszły etnolog „zadebiutował jako autor” w dwutygodniku „Łan Młodzieży” w latach (1909–1910)¹, ale nie odniósł się jednak do kwestii autorstwa *Dawnych zwyczajów wielkanocnych* (Bieńkowski, 2002, s. 29). Zwróćmy też uwagę na pracę Sława Krzemienia-Ojaka, który słusznie zaliczając Bystronia do grona „autorytetów polskiej humanistyki”, przytoczył jednocześnie następującą wzmiankę o jego młodzieńczej pracy: „Jan Stanisław w wieku trzynastu lat publikuje swój pierwszy tekst etnograficzny: *Dawne zwyczaje wielkanocne*” (Krzemień-Ojak, 2007, s. 209–210).

Autorów, którzy powtarzają wiadomość o tej młodzieńczej pracy Bystronia, jest więcej. Pomimo tego stwierdzam, że informacja o opublikowaniu przez Bystronia tekstu *Dawne zwyczaje wielkanocne* w czasopiśmie „Wiedza” z 1905 roku jest nieprawdziwa. Zawiera dwa błędy.

Błąd pierwszy

Jest on łatwiejszy do ustalenia. Bystron nie opublikował artykułu w czasopiśmie „Wiedza”, gdyż informacja o istnieniu tego periodyku powstała w wyniku niedokładnego odczytania zapisu w *Bibliografii ludoznawstwa polskiego* Franciszka Gawełka. Figuruje w niej kilka notek odnoszących się do Jana Bystronia. Gawełek słusznie oddzielił prace autorstwa

1 Autor dziękuje anonimowej recenzentce / anonimowemu recenzentowi za zwrócenie uwagi na to miejsce w pracy W. Bieńkowskiego.

zmarłego w 1902 roku ojca Janowi Stanisławowi – określone przez niego jako „Jan Bystron (młodszy)” – przypisał dwa dzieła: „2527. Bystron Jan. Gaiczek śląski. Lud XVI, 98. 2528. Dawne zwyczaje wielkanocne. Wiedza 1905, s. 49” (Gawełek, 1914, s. 91, 273).

O ile tekst *Gaiczek śląski* w bardziej rozpowszechnionym „Ludzie” był łatwy do zdobycia dla badaczy, o tyle artykuł *Dawne zwyczaje wielkanocne* był trudniej dostępny. Chcąc ustalić najstarsze prace Bystronia, uczeni korzystający z pracy Gawełka sięgali jedynie do indeksów i powyżej zacytowanego opisu. Niestety notka ta podana została w bibliografii Gawełka w formie skróconej. Do rozwiązania skrótu trzeba było się posłużyć spisem czasopism, występującym w tejże bibliografii na stronach XVII–XXXVI. Podany jest tam dokładniejszy opis periodyku, w którym opublikowano tekst *Dawne zwyczaje wielkanocne*: „Wiedza i praca. Dodatek do «Rodziny i szkoły». Pismo poświęcone szerzeniu i popularyzowaniu wiedzy. Lwów 1903–1909, t. 7” (Gawełek, 1914, s. XXXV).

Nieustalenie właściwego tytułu czasopisma spowodowało, iż badacze byli przekonani, że Bystron opublikował artykuł w „Wiedzy”. Nie mogąc odnaleźć w periodyku o tym tytule tekstu *Dawne zwyczaje wielkanocne*, zadowalali się powielaniem informacji skrótowej, zaczerpniętej (w sposób błędny) z bibliografii Gawełka.

Błąd drugi

Odnalezienie artykułu Jana Bystronia młodszego na podstawie informacji ze znajdujących się w pracy Gawełka indeksów, noty bibliograficznej i spisu czasopism wydawać się może proste. Rzeczywiście, w czasopiśmie „Wiedza i Praca” stanowiącym dodatek do „Rodziny i Szkoły”, w numerze 7/8 z kwietnia 1905 roku znajduje się praca *Dawne zwyczaje wielkanocne*. Jako jej autor wymieniony jest jednak nie Jan Stanisław Bystron, lecz Ładzisław Borzywojowicz (Borzywojowicz, 1905). Co więcej, inna wersja tego tekstu (o takim samym tytule i tegoż autorstwa; różnice pomiędzy wersjami są nieznaczne) opublikowana została rok wcześniej w „Kurjerze Warszawskim” (Borzywojowicz, 1904). Za pseudonimem „Ładzisław Borzywojowicz” kryje się zaś publicysta Władysław Korotyński (Szwejkowski i in., 1973, s. 466; Jankowski, 1994, s. 290; Świerczyńska, 1999, s. 113).

Pomyłka ta pojawiła się w bibliografii Gawełka, gdyż notka dotycząca pracy Jana Bystronia młodszego następowała bezpośrednio po informacjach o tekstach autorstwa Borzywojowicza, spośród których zresztą jeszcze jeden dotyczy zwyczajów wielkanocnych (Gawełek, 1914, s. 91). Na to, że doszło do zaistnienia niezamierzonej pomyłki, wskazuje odniesienie w innej publikacji Gawełka, gdzie dane przekazane zostały właściwie: „Borzywojowicz: Dawne zwyczaje Wielkanocne. Wiedza i praca 1905, s. 49” (Gawełek, 1911, s. 25). Należy też zauważyć, że Gawełek w swojej bibliografii porządkował chronologicznie notki odnoszące się do jednego autora, a w przypadku Bystronia podana jest najpierw praca nowsza, później starsza, co dodatkowo wzmacnia argument o zaistnieniu przypadkowego błędu².

² Za informację występującą w tym zdaniu autor dziękuje anonimowej recenzentce / anonimowemu recenzentowi.

Czynniki warunkujące utrzymywanie się błędnej informacji

Nieprawdziwa informacja o autorstwie artykułu *Dawne zwyczaje wielkanocne* przetrwała w literaturze naukowej tak długo między innymi z dwóch powodów. Po pierwsze, potwierdziły ją osoby bliskie Bystroniowi. Pojawiła się ona tuż po jego śmierci w artykule napisanym przez badaczy dobrze go znających: Kazimierza Dobrowolskiego i Annę Kutrzebę-Pojnarową:

Jak informuje prof. W. Antoniewicz, najwcześniejszy drukowany przez Bystronia jako kilkunastoletniego ucznia gimnazjum jest artykuł publicystyczny poświęcony kwestii kobiecej, który powstał niewątpliwie pod wpływem zainteresowań i pracy społecznej jego matki. Artykułiki na temat zwyczajów ludowych drukuje Bystron w „Wiedzy” i w „Ludzie” już w 1905 i 1910 r. (Dobrowolski & Kutrzeba-Pojnarowa, 1966, s. 17).

Sposób zapisu powyższych danych nie rozstrzyga, czy cała podana wypowiedź pochodziła od Włodzimierza Antoniewicza, czy jedynie jej pierwsza część dotycząca publikacji o kwestii kobiecej. Antoniewicz również był osobą blisko związaną z Bystroniem – jego przyjacielem i towarzyszem wielu wypraw – i mógł być potencjalnym, wiarygodnym źródłem informacji. Bez względu jednak na to, czy Dobrowolski i Kutrzeba-Pojnarowa podali wskazówkę o publikacji Bystronia w czasopiśmie „Wiedza” za Antoniewiczem, czy też niezależnie od niego, ostatecznie i tak pochodziła ona z bibliografii F. Gawęłka, gdyż powielono występującą tam pomyłkę.

Drugim zaś powodem przetrwania błędnej informacji o omawianej publikacji był fakt, że sam Bystron jej nigdy nie dezawuował. W swojej recenzji *Bibliografia ludoznawstwa polskiego* wyszczególnił on wiele błędów, jednak tego, który polegał na przypisaniu mu cudzej pracy, nie wymienił (Bystron, 1916).

Bibliografia

Bieńkowski, W. (2002). Jan Stanisław Bystron. W E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, & A. Spiss (Red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy: Sylwetki, szkice biograficzne*. (T. 1, ss. 29–35). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN & Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.

Borzywojowicz, Ł. [Korotyński, W.]. (1904, marzec 20 [kwiecień 2]). Dawne zwyczaje wielkanocne. *Kurjer Warszawski*.

Borzywojowicz, Ł. [Korotyński, W.]. (1905). Dawne zwyczaje wielkanocne. *Wiedza i Praca*, 3(7–8), 49–51.

Bystron, J. S. (1916). [Recenzja książki *Bibliografia ludoznawstwa polskiego*, Franciszek Gawęłek]. *Kwartalnik Historyczny*, 29 [1915](1–4), 300–308.

Dobrowolski, K., & Kutrzeba-Pojnarowa, A. (1966). Sylwetka naukowa Jana Stanisława Bystronia. *Etnografia Polski*, 10, 15–30.

Dzięcielski, R. (2001). *Ludowe obrazy miasta: Inspiracje bystroniowskie*. Łódź: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Gawęłek, F. (1911). Palma, jajko i śmigus w praktykach wielkanocnych ludu polskiego. *Lud*, 17(1), 15–39.

- Gawętek, F.** (1914). *Bibliografia ludoznawstwa polskiego*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Jankowski, E.** (Red.). (1994). *Słownik pseudonimów pisarzy polskich: XV w.–1970 r.: T. 1. A–J*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Krzemień-Ojak, S.** (2007). Jan Stanisław Bystron (1882–1964). *Kultura Współczesna*, 2007(2), 209–223.
- Kutrzeba-Pojnarowa, A.** (1977). *Kultura ludowa i jej badacz: Mit i rzeczywistość*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Kutrzeba-Pojnarowa, A.** (1986). Jan Stanisław Bystron (1892–1964). W A. Gieysztor, J. Maternicki, & H. Samsonowicz (Red.), *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci* (ss. 309–324). Warszawa: Czytelnik.
- Stomma, L.** (1980a). Bibliografia ważniejszych prac J. S. Bystronia. W J. S. Bystron, *Tematy, które mi odradzano: Pisma etnograficzne rozproszone* (ss. 469–481). Warszawa: PIW.
- Stomma, L.** (1980b). Wstęp. W J. S. Bystron, *Tematy, które mi odradzano: Pisma etnograficzne rozproszone* (ss. 7–40). Warszawa: PIW.
- Szwejkowski, Z., i in.** (1973). *Literatura pozytywizmu i Młodej Polski: Hasła osobowe: G–Ł*. Warszawa: PIW.
- Świerczyńska, D.** (1999). *Polski pseudonim literacki* (2. wyd. zm.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Winławski, W.** (1993). Jan Stanisław Bystron: W trzydziestą rocznicę zgonu. *Studia Socjologiczne*, 1993(3–4), 5–14.
- Winławski, W.** (2001). *Słownik biograficzny socjologii polskiej: T. 1. A–H*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Jan Stanisław Bystron's *Old Easter traditions*

Abstract: For many years, the view prevailed that *Dawne zwyczaje wielkanocne* [Old Easter traditions] was the first ethnographic study by Jan Stanisław Bystron. Published in the journal *Wiedza* in 1905, it was considered to be the harbinger of a future scientific career of the young schoolboy from Cracow. My central point is that not only has the title of the periodical in which the text appeared been determined incorrectly, but also the authorship has been erroneously attributed to Bystron. I demonstrate how both of these mistakes came into being, and call attention to two factors which have determined the perpetuation of these false beliefs.

Keywords: history of Polish ethnography; Jan Stanisław Bystron

Article No. 1473

DOI: 10.11649/slh.1473

Citation: Pandura, M. (2018). *Dawne zwyczaje wielkanocne* Jana Stanisława Bystronia. *Studia Litteraria et Historica*, 2018(7). <https://doi.org/10.11649/slh.1473>

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License, which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl

© The Author(s) 2018

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw.

Author: Mariusz Pandura, University of Wrocław, Faculty of Social Sciences, Wrocław.

Correspondence: mariusz.pandura@uni.wroc.pl

The work has been prepared at the author's own expense.

Competing interests: The author has declared he has no competing interests.